

Stratégiai jövőkép a rendszerváltás időszakának sajtójában Magyarországon

*Frang Gizella*²

ABSZTRAKT: A 30 évvel ezelőtt elkezdődött rendszerváltást megelőző időszakot a korabeli sajtót vizsgálva a változások előkészítő részének is nevezhetjük. Ebben az értelemben nem köthető konkrét időponthoz a változás, ugyanakkor az „első szabadon választott kormány” hivatalba lépését megelőző választási kampány már a gondolkodás szabadságát és az egyéni életcélokban való hitet valamint a politikai sokszínűséget hozta el.

A korabeli média narratív elemzésével egy olyan, a pártutasításos, cenzúrázott sajtót követő információs robbanásnak lehetünk tanúi, amelyre nem volt felkészülve/felkészítve az akkori átlagember, s ezért nem is tudta megfelelően kezelni. Mindez rávilágít az ezt követő közéleti és vállalkozói kísérletezések okaira, és részben magyarázatot adhat a későbbi hosszútávú gazdasági stratégia kialakulásának nehézségeire, de legalábbis árnyalhatja azt.

KULCSSZAVAK: rendszerváltozás, sajtó, nemzetstratégia, pluralizmus, tematizáltság.

JEL KÓDOK: E6, F15, P21

Bevezetés

Az utólagosan rendszerváltásnak nevezett időszak különleges fordulónak számított: akkor talán nem is tudatosult bennünk, hogy átrohant felettünk a történelem. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy újságírói pályakezdeményeimmel egybeesett a rendszerváltás éveivel. Éppen ezért próbálom a médián keresztül megragadni az akkori társadalmi-gazdasági változásokat. A korabeli szabad-

¹ Frang Gizella, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, egyetemi tanársegéd (frang.gizella@uni-sopron.hu)

ság-határokat egyre tágítva, a média különböző módon igyekezett az elvárható objektivitással megfelelni az olvasói hírérségnek és az ekkor már elvárt korrektségnek. Különböző módon, hiszen egy egészen más, cenzúrázott, pártutasításos hírközlésben szocializálódtak a médiamunkások, és az akkori objektív etalonnak számító BBC elveket sem tanulták, nem gyakorolták, miként a demokratikusnak nevezett tájékoztatási narratívát sem. Mégis, próbálták az eseményeket követni, amihez felpörgetett újságírói munka és nyitottság szükségeltetett. Ebben leginkább a frissen alapított helyi majd országos lapok jártak élen, de narratíváikban a volt pártlapok is szinte hónapról hónapra változtak. Ez a formálódó, nyelvezetében is folyamatosan alakuló média vált az átlagember számára hírforrássá, tájékozódási ponttá. Általánosságban elmondható, hogy a témaváltozás, a tálalás milyensége pontosan mutatta a társadalmi elit és az értelmiség gondolkodásának alakulását, és ehhez próbált felzárkózni az átlagnak nevezett olvasótábor is.

A közgondolkodás és az egyes ember gazdasági ismeretei (vagy éppen annak hiánya) emberi sorsokat határozhatott meg később, sőt, befolyásolhatta a társadalmi változásokat is. Ezért szeretném a rendszerváltás új oldalát megvilágítani: a társadalom, az átlagember a gazdaságról akkor a médiából megszerezhető ismereteivel. Fontos ezt ezen a síkon is vizsgálni, hiszen a megszerezhető/megszerzett információk alapján megtervezett, legalábbis kialakított egyéni sorsok is meghatározták a rendszerváltás sikerét vagy éppen sikertelenségét.

Vizsgálatok, saját kutatás

A rendszerváltás időszakát a politikai napi- és hetilapok – mint legfontosabb adatközlők – vizsgálatán keresztül közelítettem meg, melyben a média-szűrőn keresztül vizsgálati tartalom szerint megfigyelhetjük az akkori narratívát, abban a gazdaság jellemzőit, a politika gazdasági terveit, szándékait, a különböző csoportok reakcióit, véleményét. A vizsgált írásokban megjelennek a politikusok, a gazdasági szakemberek, a publicisták és az átlagemberek. Kiterjedése szerint vizsgálatom bármennyire igyekszik is átfogó képet nyújtani, valójában nem reprezentatív vizsgálat, hiszen nem minden napi- és hetilapot kutattam. Elsősorban egymástól jól elkülöníthető országos napilapokat vettem sorra. Így a Népszabadságot (továbbiakban: N), mely abban az időben az MSZMP KB lapja volt, és az egyik legtekintélyesebb példányszámú. A Magyar Nemzet (továbbiakban MN) a Hazafias Népfront lapjaként ugyan meg sem közelítette a pártlap példányszámát, de az akkori értelmiség újságjának tekintett orgánumként fontos tájékoztató

szerepe volt. „1989-ben a Magyar Nemzetből 180 ezer, az akkor még pártállami Népszabadságból 650 ezer példányt árusítottak” (Kádár, 2001). Bevontam a körbe az 1991 és 1997 között működő Új Magyarországot (továbbiakban ÚM) is, s bár nem hozta a kétszázezerre tervezett példányszámot, érdemes vizsgálni, hiszen a csupán 23–25 ezer példányban elkelt lapot az Antall kormány alapította, s mint ilyen, a kormány hivatalos szócsöve volt. A HVG akkoriban nem tartozott az „átlagember” olvasmányai közé, ezért nem vontam be a vizsgálatba.

A szövegmennyiség nagysága miatt olyan csomópontokat kerestem, amelyek meghatározták a narratíva változásait, emellett a gazdasági átalakulásokat is előrevetítették vagy magyarázták. Illetve ezekhez kapcsolódó kulcs időpontokat kerestem, ilyen az év eleje, 1989 január (áremelések, általános változások előrevetítése); 1989. május 20–21.: az MSZMP reformszárnyának országos tanácskozása Szegeden; 1989. augusztus 19. Páneurópai piknik; 1989 szeptember: politikai egyeztető tárgyalások lezárása az EKA³ és az MSZMP között az ún. sarkalatos törvények megalkotásáról; 1989. október 7–10. az MSZMP XIV. kongresszusa, amelyen megszűnik/szétválik az MSZMP és megalakul az MSZP. 1989. október 23. Szűrös Mátyás kikiáltja a Magyar Köztársaságot; 1989. november 21. Németh Miklós a Parlamentben bejelenti a valós adósságot. 1989. november 26. a „Négyigenes népszavazás”; 1990. március 25. és április 8. a demokratikus, szabad választások. 1990. május 23. az Antall-kormány megalakulása.

Az átlagemberekre gyakorolt hatást a szóhasználat (nyelvezet), a lapszerkesztéssel, s mindenekelőtt a tematizálással éri el a média. A hivatalos és a köznarratívák – a pártakat ellenére – egyre gyakrabban különböznek, s ezt a feszültséget a történetek gyorsasága is megmutatja.

A rendszerváltás

A rendszerváltozás, mint fogalom, viszonylag új keletű, nem az általa lefedett időszak elején keletkezett. Az iskolai történelem tankönyv a rendszerváltást az 1987-1990-es évek közé teszi, amikor is a Szovjetunió gyengülése következtében lazult a „birodalmi” kötelék a szocialista blokk országai között, a kialakuló politikai mozgalmaknak köszönhetően pedig megkezdődnek a társadalmi változások, s eljutunk a szabad választásokig (A magyar rendszerváltás – Történelem, 8. osztály). Fábry (2009) Közép- és Kelet-Európában 1989-et a politikai forradalmak évének tartja. Pozsgay (2008:217) 1989-et a „Nyugatnak való felajánkozás” idejének nevezi, Bogár (2008) pedig a kapitalizmus magyarországi megjelenését köti ehhez az évhez. Lóránt (2008) 1990-et jelöli meg a rendszerváltás éveként, Benyik (2014) ezt az esztendőt a kapitalizmus megindulásaként aposztrofálja. Mándoki (2008) bár „az elmúlt 18 év” jellemző szófordulatának

tekinti és konkrét időmeghatározás nélkül használja a „rendváltás” kifejezést, 2008-ban egyértelműsíti az 1990-es dátumot. Varga (2008) is ezt jelöli meg a fordulat évének, és egyenesen Magyarország kifosztásáról beszél. Ugyanígy a 2000-ben megjelent *A piacgazdaság 10 éve – hogyan tovább?* című tanulmánykötet (szerk: Dezsériné - Kulcsár) „a modernizációs felzárkózás” időszakának nevezi a fenti időintervallumot, míg Bene (1992) egyszerűen privatizálásnak. Ungváry (2014) a kommunizmus bukását 1989-re datálja, míg Romsics (2003) 1988-cal, az MSZMP májusi pártértekezletével kezdi ezen időszakot, ám Ripp (2012) vitatkozik ezzel a megállapítással.

Antall József (é.n.) a beszédeit összefoglaló *Modell és valóság* című kötetben gazdasági válságról, a nyugati tőkebeáramlás feltételeinek megteremtéséről, változásról és gazdasági fordulatról beszél. E néhány szó az akkori narratíva legjellemzőbb fordulata, bármelyik médiát nézzük. Az általam vizsgált évek sajtójában 1989 – 1990 között magát a rendszerváltás kifejezést sehol sem találtam, viszont 1991-ben, az Új Magyarország egy éves kormányértékelőjében a szerző már egyértelműen az Antall-kormány időszakára alkalmazza a fogalmat (ÚM: I/31. 1991. június 1.). A rendszerváltás folyamata tehát azt a hosszabb időszakot öleli fel, amelyben teljes politikai, társadalmi – gazdasági változás zajlik le. Jómagam az 1989-től 1991-ig terjedő időszakot vizsgálom, mert véleményem szerint ez a három év volt az az eseménydús időszak, amikor a volt szocialista táboron belül Magyarország az olvasó számára is láthatóan történelmet írt (ld: reformerők előtérbe kerülése, EKA megalakulása, Páneurópai Piknik, többpártrendszer, szabad választás; a gazdaság pedig új, a szocialista termeléstől és piacszemlélettől eltérő pályára állt, ezek feltételeként pedig megalkotta az új jogszabályokat.

Narratíva, tematizáltság a korabeli sajtóban

A sajtónarratíva változása jól nyomon követhető és egyben szét is választható a lapok irányultsága és az időben való előrehaladás szerint. Megmutatja, hogy a sajtó társadalmi tükör, melynek narratíváját azonban több tényező is alakítja. Ilyen, és ebben az időszakban is megfigyelhető jellemző maga a politika. A szocializmusban gyökerező sajtó 1989-ig a negyven éves szólamokat ismétli, ugyan az évtized vége felé már finom módosításokkal.

Bár a stratégiai tervezés közel 60 éves múltra tekint vissza (Csath, 2004), hazánkban a pártállam idején ez a folyamat nem jelentette a nyugat-európában használt gazdasági elemzést és tervezést. Magyarországon az állampárt határozta meg és szabályozta a termelést, kereskedelmet különböző időszakokra vonatkozó tervekkel, döntött a termelőeszközök használatáról és a bevételek elosztásáról.

Népszabadság, Magyar Nemzet

Az olajozottan működőnek tartott szocialista gazdaság egyre több hibája bukkant elő az újságokban, ugyan más hangsúllyal, más információs környezetben, ezért különböző az olvasóra gyakorolt hatása is.

A Népszabadság és a Magyar Nemzet 1989-ben már az újév első napján, címlap-kezdettel tárgyalja Németh Miklós miniszterelnök Japánban tett látogatásának célját. Míg az előbbi interjú formában, gazdasági oldalról közelíti meg a témát, az utóbbi a Japán Hírügynökség alapján dolgozik, és nemcsak gazdasági, hanem politikai gondolatokat is kiemel. A látszólagos tematikus és narratív különbségek ellenére a hasonlóság is szembetűnő, a kulcsszavak szinte végig azonosak: reformok, szocialista piacgazdaság, a hazai műszaki színvonal fejlesztése, a nemzetközi pénzügyi rendszerrel való összekapcsolódás, külföldi tőke beáramoltatása, importliberalizáció. A miniszterelnök a magyarországi szocialista piacgazdaság hosszú távú stratégiáját a gazdaság és a nemzetközi pénzügyi rendszer összekapcsolásában látja, s a japán tőke magyarországi beruházásában, a két ország közötti kereskedelem fejlődésében bíz (N. XLVII./1., MN. LII./1.). A MN beszámolójában kiemeli a japánok segítőkészségét, összekötve a magyar (egypárti) politika, gazdaság és nemzetközi kapcsolatok eddigi „eredményességével”, miközben a minisztertanács elnöke az új pártkoalíciók lehetőségét taglalja (MN. LII./1. 1989. január 2. :3), a kormányzóvívő másnap 1989-et a szocializmuson belüli „fordulat évének” nevezi. A gazdaság szempontjából kiemeli a külföldiek magyarországi befektetését lehetővé tévő tervezett törvényt, amelytől a működőtőke gyors beáramlását várják. Emellett bér- és költségvetési reformra valamint a tőzsde működésére tesz ígéretet (N, 1989. jan. 3. : 5.). Ugyane számban főcímben eddig szokatlan hangvételt üt meg a szerkesztő: „Megkezdődött az ország kiárusítása – mondják többen”, de a bikkfangos címet pozitív értelműre változtatja az írásban: a veszteség helyett a „kiárusítás” nyereséggé válik. A valutahiány gyors pótlásának igényéről árulkodik Czeglédi Tamás, az OIT (Országos Idegenforgalmi Tanács titkárának nyilatkozata, hiszen az idegenforgalom fellendítésének legfontosabb célját a valuta beáramoltatásában látja (N., 1989. jan. 13.:1).

Az új lakásépítési- és vásárlási támogatási rendszert egy nappal korábban hozza a MN, mint a N. Új, a N-ban nem szereplő, de a kormányzóvívői bejelentésre reflektáló írás szól a szombathelyi tőzsdetervekről, ezzel kapcsolatban az első hazai magán-részvénytársaságról. A lap a hírversenyben elől jár a magyar–NSZK kormányközi megállapodás ismertetésével, az OTP lakáshitel-kamatemelését pedig egy napon, és szinte szó szerint hozza mindkettő.

A N-tól eltérően a MN részletezi a külföldi részvétellel működő gazdasági

társaságokra vonatkozó bérmechanizmust, s az OÉT (Országos Érdekegyeztető Tanács) adókedvezmény-javaslatát. Bár ugyanúgy hírt ad az áremelések okozta országos felháborodásról mint a pártlap, bővíti az információt a szakszervezetek részletes sztrájkszabályzat-kidolgozásának tervével. Ugyanakkor a publicista lehetetlennek tartja az országos sztrájkot (MN. LII./6. 1989. január 7.:3). Pedig nőnek a szociális feszültségek, a HVDSZ (Helyipari és Városgazdálkodási Dolgozók Szakszervezete) éppen tiltakozik a reálbérek csökkentésének mértéke miatt, és sürgeti a bérreformot a szociális szolgáltatások eléréséhez szükséges fizetőképesség kialakulása érdekében. Megjelenik ezzel kapcsolatban az új narratív egység, miszerint „a gondoskodó állam a múlté” (N, 1989. január 7.: 4). Április 2-án már az SZDSZ is ezzel a szófordulattal érvel, miközben a sajtónyelvben már téma a nemzeti jövedelem újrafelosztása.

Bár a szociális rendszerrel kapcsolatosan január elején még kecsegtető ígéretek hangoznak el a lakásépítés piacosítására valamint a gyermekes családoknak szánt alacsony kamatozású lakáskölcsönre vonatkozva, egy január végi írásban viszont „A társadalombiztosítás időzített bombái – reformok félúton” címmel grafikonokkal és táblázatokkal is szemlélteti a szerző a szociális háló megroppanását, tarthatatlanságát (N. 1989. január 28. : 1).

A termelőszövetkezeti vezetők tanácskozásának legfőbb célja a tagság vagyongerelkeltségének erősítése - írja a N (1989. január 4.: 1), majd beszámol a mezőgazdaságot támogató 15-18 Mrd forintos „zöldhitel” tervéről. Egy nappal később az SZDSZ-es Juhász Pál a mezőgazdaság megmentése érdekében a föld piacosítását és a tagok tulajdonossá válását sürgeti, a Hazafias Népfront elnöke eközben tagadja a mezőgazdasági csődhelyzetet. Alig telik el egy hónap, amikor Medgyessy Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese a „nagyüzemi mezőgazdaságot” nevezi meg egyedüli lehetőségnek „a szövetkezeti formák” sokaságával (N. 1989. febr. 18.:6).

Korábban, a „közveszélyes munkakerülő” definíciót használó időszakban munkanélküliségről a sajtóban nem nagyon lehetett beszélni. Most új témaként előkerül, ráadásul adatokkal. Ugyan finomít ezen a munkanélküli segély bejelentése és a betöltetlen valamint betöltött munkahely kedvező aránya, de árnyalja a képet a szakképzettség iránti kereslet mértéke.

Miközben a lap hangzatos címmel („Kell-e nekünk KGST?”) csak látszólag kérdőjelezi meg a szocialista tömb piacának szükségességét, Szőnyi Péter miniszterhelyettes már a KGST zavarairól és az ottani piacosítási szükségletekről beszél (N, 1989. január 6.: 5).

A januári nyilatkozatok még nem említik az állam csődközeli helyzetét, csupán „a teljesítmények növelését” sürgetik, holott Németh Miklós ugyanek-

kor a vele készült nagyinterjúban utal az ország súlyos gazdasági helyzetére, s egy helyütt megjegyzi, hogy a változásokhoz szükséges gazdasági alap hiányzik (N., 1989. jan. 16. : 1).

Ugyanebben a lapban a vezércikk kulcsmondata mindent elárul: „most már megmaradni sem tudunk akkor, ha nem haladunk” (N. 1989. jan. 28.:1). Ormos Mária korábban elképzelhetetlen kemény hangú bírálatában az állampártot okolja a gazdasági helyzet késlekedő feltárásáért, a gazdaságot „fő feszültségi övezet”-nek nevezi, és a helyi önkormányzatiság kialakítása mellett az MSZMP megújítását sürgeti (N.1989. márc. 22.:1). Iványi Pál egyenesen válságot emleget (N.1989. ápr.2.:3), vagyis a narratíva egyre felfokozottabb.

Ezek után, hogy tematizálva, a korábban szokatlan kritikával, reformokra fókuszáló írásaival előkészítette a sajtó a párt reformszárnyának országos ülését, az arról szóló beszámolóban már mintha a korábbi Ormos-kritikára is reflektálna, hiszen benne van a múlt elemzésének, a hibák és értékek szétválasztásának sürgetése, sőt, már nem mutatja hibátlannak a pártot sem (N. 1989. április 15.). A MN-nek a gazdasági helyzettel összefüggő beszámolója májusban még óvatosan-tárgyszerűen közli a változtatási lehetőségeket Németh Miklós miniszterelnök parlamenti beszédéből kiemelve a vállalkozásélénkítést és az új szociális háló kiépítését (MN. LII./127. 1989. június 2. :3). Nyártól kezdve sűrűbbé válnak a változás-bejelentések, egyre távolodva az MSZMP korábbi narratívájától, és kezd élesen szétválni a régi pártelit valamint a reformerek fogalmazásmódja, a kritikai hangvétel dinamikája. Nyers Rezső még júniusban kijelenti, hogy az „MSZMP nem a vállalkozók pártja(..)”, hanem a kisembereké, és vitatja a teljeskörű magánosítást, összfelosztást viszont már egy MSZMP KB osztályvezető Medgyessy korábbi nyilatkozatát ismételi: „az MSZMP vállalkozásbarát” (N. 1989. szept. 6.). Közben augusztus végén bejelentik az újabb tárgyalásokat a Nemzetközi valutaalappal (MN. LII./182. 1989. augusztus 28. :3), és néhány hónap múlva Pozsgay célirányos külföldi tőkét emleget a társlapban (MN. LII./269. 1989. november 15. :3). A politikai-gazdasági elképzelést már létező lehetőséggel egészítik ki: magánbefektetők is vásárolhatnak kereskedelmi banki részvényeket (MN. LII./269. 1989. november 15. :3).

A MN a gazdaság állapotáról szóló hivatalos novemberi bejelentést tartja hitelesnek. Féloldalas címlapcímével mintegy szavahihetővé téve a reformereket, hiteltelenné a korábbi időszakot: „Most kapott először valós képet az ország az adósságairól – Még tavaly is kozmetikázták a hitelekről szóló tájékoztatót” (MN. LII./275. 1989. november 22. :1–3).

A reformtörekvések európai legitimációját sugallja a Genscher-nyilatkozat, miszerint „a szocialista országok reformjai egész Európára esélyt jelen-

tenek” (N.1989.júni.10.:1). A nyár közepétől egyre markánsabban fogalmazódik meg a párton belüli két platform eltérő álláspontja, és egy korábban szokatlanul heves kampánnyal találkozunk a médiafogyasztó. Német Miklós és Pozsgay Imre nyilatkozatai is ezt mutatják: „diktatúra és demokratikus szocializmus nem hozható közös nevezőre” – mondja Pozsgay (N.1989. július 4.:3).

Nyáron megjelennek a Népszabadság hasábjain az Ellenzéki Kerekasztal szereplői. Többek között Pető Iván, aki az EKA (Ellenzéki Kerekasztal) nevében kijelenti, hogy az egyeztető tárgyalásokon nem kívánnak a gazdaságról tárgyalni, mert nincsenek meg az átalakulás politikai garanciái, és ezért a kormányzati funkciókra sem tartanak igényt (N.1989. jún. 22.:5), holott a pártlap tudósítása szerint a párt és az EKA között folyó megbeszéléseken a pártvagyon már vitatéma (N.1989. júl. 28.:4). Augusztusban a Népszabadság elemzője már kevésbé megértően veszi górcső alá az új független szervezetek programjait, és az új gondolatokat hiányolja belőlük (N. 1989. aug. 26.:8). A MN a N-nál nagyobb teret enged narratíváiban a politikai változásoknak, hiszen már januárban beszámol a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság és a HNF tárgyalásáról, márciusban részletezi az új alkotmányt és hangsúlyozza annak emberközpontúságát. Sőt, a március 15-iki ünnepek közül az ellenzéki helyszínekről kiemelten számol be, és teljes egészében le is közli az ellenzék 12 pontját (MN. LII./64. 1989. március 16. :1). Ezt követően egymás után több számban is megszólaltatja a reformerők képviselőit, többek között Pozsgayt, Hornt. A lendületes politikai változás újságírói/szerkesztői követését mutatja a közölt MSZMP-rokonszenvindex is: „Élen Pozsgay, utolsó Grósz” (MN. LII./182. 1989. augusztus 1. :4). A N. csak októberben ír sorrendet, melyben Némethet hozza ki elsőnek. Az ellenzék népszerűségi indexe azonban nem szerepel.

A MN jólinformáltként az MSZMP kongresszusával kapcsolatban előrevetíti az új szocialista párt létrehozásának lehetőségét (MN. LII./236. 1989. október 7. :3), a pártkongresszusról szóló tudósításában pedig már az új párt programját ismerteti, melynek hívószavai a „demokratikus szocializmus”, „a többpártrendszer”, „a piacgazdaság”, és a „szovjet csapatok kivonása” (MN. LII./238. 1989. október 10. :1). Erőtéljes hangütésre vállalkozik már májusban is a reformkörök szegedi tanácskozását beharangozó „Most már cselekedni kell” hangzatos címmel (MN. LII./116. 1989. május 20. :1 - 3), és idézi Pozsgay keménynek számító debreceni felszólalását.

A sopronpusztai Páneurópai piknikről a N marginális határsértésként számol be (N.1989. aug. 21. :3), viszont a MN szűkszavúan ugyan, de már határátlépésről és keletnémet menekültekről beszél (MN. LII. /195. 1989. augusztus 21. :5). 1956 megítélése is ellentmondásos. Az 1989. január 28-án a MR 168 óra

című műsorában elhangzott Pozsgay-féle meghatározást („népfelkelés”) követően az ellenforradalom kifejezés kiszorul a narratívából: Szűrös „véres társadalmi kataklizmának” nevezi (MN.LII./195. 1989. augusztus 21. :3), ősszel pedig már Fónay követeli október 23-a munkaszüneti nappá nyilvánítását, melynek megünneplése „pártok fölötti nemzeti feladat” (MN. LII./233. 1989. október 4. :3).

Az MSZMP utolsó kongresszusa előtt a Népszabadság tovább lazít narratíváján a Pozsgay-interjúval. 1989. október 19-én ad hírt a szocialista napilap a köztársaság, mint államforma törvénybe iktatásáról, amit Szűrös Mátyás október 23-án kiált ki (N. 1989. okt. 19. :1), majd ennek nemzetközi visszhangját röviden úgy foglalja össze, hogy „Magyarország visszatért Európába” (N. 1989. okt. 25. :1).

November 21-én a Népszabadság tényszerűen beharangozza a 26-iki „négyigenes népszavazást”, leírja a kérdéseket is, és november 30-án már első oldalon közli az eredményt. Felszabadult, szinte ujjongó hangütés jellemzi a népszavazás beharangozását a MN-ben: „Negyvenkét év után először szabadon ” (MN. LII./278. 1989. november 25. :1). A népszavazási beszámoló „sokhelyszínes” (MN. LII./279. 1989. november 27. :1-2), de valamiféle hatalmi „beavatkozást” sejtet az adatok nyilvánosságra hozataláról szóló cikk címe: „Népszavazási adatok furcsa útja: a Rádió előbb tudta, mint a Választási Bizottság” (MN. LII./281. 1989. november 29. :3). Ám a végeredmény közlése nyugodt, tárgyilagos hangnemű.

Libikókára hasonlít a nemzetközi kapcsolatokról szóló beszámolók sora is: hol bizalmat ébreszt, hol elkésérít. „Magyarország érdemes a támogatásra – ismerte el Brüsszel” írja a N. július 29-én, december elején viszont már a szigorú feltételekről értekezik (N. 1989. dec.7. :3). Később örömtelibb hangvétellel ír arról, hogy az uniós tagállamok „támogatják” a magyar reformokat (N. 1989. dec. 14. :1).

Nyers Rezső még novemberben megjegyzi, hogy a „magyar gazdaság működőképes, de a pénzügyi helyzet lassan eléri a kritikus pontot” (N. 1989. nov. 18. :3). Ezt enyhítendő Bartha Ferenc, az MNB elnöke az óév végén „vállalkozásbarát hitelezést” ígér a „pénzszűke” ellenére (N. 1989. dec. 30. :5). Előkarácsonyi hangulatban Könczei György és Zsolnai László fejti ki véleményét a közgazdaságról. Könczei a „szeretet közgazdaságtanának” fontosságát hangsúlyozza, Zsolnai pedig sommásan kijelenti: „a pénzt nem lehet megenni” (N. 1989. dec. 6. :8). Az év végi számvetésben a kedélyek megnyugtatósa és a reménykeltés érdekében a vállalkozási formák pozitív változásairól kapunk statisztikai elemzést (N. 1989. dec. 12. :8).

Új Magyarország

Az Új Magyarország egyértelműen az új kormány tevékenységének dokumentuma, bár nem elfogulatlan, de több oldalról közelíti meg az eseményeket, és a negatív hírt, kritikát is közli.

A lapból kiderül, hogy az Antall-kormány ugyan „új Magyarországot” akar, sok mindenben mégis folytatja az előző időszakban elindított tevékenységet, és a külkapcsolatokban is követi a változásokat. Folyamatos törvényalkotásokról számol be, bemutatja az azokhoz kötődő tárgyalási folyamatokat, s nem marad el a gazdasági statisztikák közlése sem. Foglalkozik a munkanélküliséggel, ezen belül – új fogalomként – a tartós munkanélküliséggel. A kormány a nyugati példák alapján több megoldási lehetőséget vesz figyelembe. Ilyen a munkahelyek mindenáron való megtartása, az átképzés, a segélyezés és az új munkahelyek teremtése (ÚM. I./4. 1991. ápr. 30.:5). Nyári értékelője egyértelműen támogatja a kormányzati tevékenységet („a magyar gazdaság működőképes”), megemlíti a Nemzeti Megújódás Programját, ismerteti az ÁVÜ jelentését (ÚM. I./43. 1991. június 15. :1). Megtudhatjuk, hogy a régi és az új szakszervezetek között nem csak ideológiai, hanem gazdasági vita is kibontakozik, az egészségügy kapcsán pedig Surján László népjóléti miniszter olyan „lakosságbarát koncepciót” emleget, amelyre a „bankos szemlélet” helyett a szociális érzékenység lesz a jellemző (ÚM. I./81. 1991. július 30. :1-3). Nyár közepén a kezdő vállalkozásokat támogató Start-hitel indulását itt jelentik be (ÚM. I./82. 1991. július 31. :1-5).

A gazdaságról szóló narratívák felosztása jövőkép, küldetés, stratégia alapján

Az újságok narratívájából kivetülő, a jövőképre, küldetésre és a stratégiára utaló gazdasági vonatkozásokat az 1. táblázatban foglaltam össze. A két országos lap 1989-es narratívája nagyon hasonló. Nem csoda, hiszen mindegyik a pártállamhoz kötődött, s csak a '89-es pártszakadás körül válik szét markánsan nyelvezetük. A politikai szóhasználat és tematika is itt változik meg jelentősen, már két pólus köré csoportosul: a negatív (áremelés, munkanélküliség, a politikai rendszer korábbi hibái) és a pozitív (célok, változtatás–jobbítás, reform, demokratizálódás, pluralizmus, nyitás, piacgazdaság). A nagy bejelentések hatását vagy az éles viták erejét szinte azonnal csillapítja is az újságírói narratíva, mintegy az ország nyugalalmát sugallva. Ez a hangnem a választási kampányig általánosnak mondható.

Az első szabadon választott kormány lapja úgy próbál objektív lenni, hogy teret enged a különféle véleményeknek, bár a politikai-gazdasági összefüggések elemzésénél hangsúlyozza az újrakezdés és teljes átalakulás nehézségeit,

mint a társadalmi várokozásnál lassabban jelentkező jólét megteremtésének szükséges, de legyőzhető kerékkötőit.

	NÉPSZABADSÁG	MAGYAR NEMZET	ÚJ MAGYARORSZÁG
JÖVŐKÉP	szocialista piacgazdaság	szocialista piacgazdaság	sszocialista piacgazdaság
KÜLDETÉS	a KGST és a szocialista értékrend megőrzése nem- zetközi gazdasági nyitással EGK-szövetség is	a KGST és a szocia- lista értékrend meg- őrzése nemzetközi gazdasági nyitással EGK-szövetség is	a KGST megszűn- tetése belépés az EGK-ba, európai integráció
STRATÉGIA	- párt- és gazdasági reform (liberalizálás, rész-privatizálás, rész-decentralizálá- lás), de tervgazdál- kodás - az MSZP megala- kulásától politikai pluralitás;	- párt- és gazdasági reform (liberalizálás, rész-privatizálás, rész-decentralizálá- lás); de tervgazdál- kodás - az MSZP megala- kulásától politikai pluralitás;	- újrakezdés: liberalizálás, priva- tizálás, decentrali- zálás; - politikai pluralitás; - politikai és gazda- sági számonkérés/ elszámoltatás
JELENTÉS	a baj nem a szoci- alista rendszerből fakad, bár vannak hibák, ezért azt meg kell őrizni, csak kor- szerűsítéssel	a baj nem a politikai rendszerből fakad, ezért azt meg kell őrizni, csak korszerű- sítéssel	a rendszer a legfőbb baj, ezért legelőször a teljes szellemi, politikai-gazdasági alapot kell megvál- toztatni
KÖZGONDOLKODÁS / KÖZÉRTÉS	- Mi lesz? 1. félelmek 2. felszabadulás, remény	- Mi lesz? 1. félelmek 2. felszabadulás, remény	- Mi lesz? 1. remény 2. felszabadulás, 3. igazságtétel-igény

1. táblázat: A gazdaságról szóló narratívák felosztása jövőkép, küldetés, stratégia alapján

Forrás: saját szerkesztés

Az átlagember korábban valós információkat nem tudhatott a gazdaságról. Amit a lapok közöltek az „agitprop” központból kiinduló, s a központi hírforrásként működő MTI híreiből, az pártideológiai színezetű volt, sikerpropa-

ganda jellemezte, torzított, a közvéleményt megnyugtató szándékozó adatokkal. A diktatúra a szocialista tömbre jellemző termékek és luxuscikkek elérésének, valamint a kiszámítható gyarapodás vágyának felkeltésével csökkentette a politikai beleszólás iránti igényt (Valuch, 2001). Ezek alapján sokan elhitték, hogy a „legvidámabb barakkban”, „gulyáskommunizmusban” vannak. Bár saját tapasztalatai alapján az átlagember tájékozódhatott valamelyest, igazi országos problémákkal ha szembesült is, azok megváltoztatására nem volt lehetősége.

1989-ben viszont az életszínvonal stagnálása és az ország adósságának a mértéke okán is meg kellett változtatni a gazdasági narratívát. Nyilván ennek politikai-emberi tényezői is voltak, hiszen a szocialista ideológia mentén működő rendszer át kívánta menteni szemléletét, javítva a társadalmi kapcsolatait, változtatva a gazdasági struktúrán, s a felelősséget áthárítva a korábbi rezsimre. Az Antall-kormány időszakában már természetes módon volt vezető téma a gazdaság és a nyugatra nyitó külpolitika, hiszen a nemzetközi környezet működése és Magyarországhoz való viszonya befolyásolta hazánk átalakulását. Antall József maga is többször említi beszédeiben, nyilatkozataiban a külföldi gazdaságtól – elsősorban a pénzüvilágtól való – függést. Hosszútávú kormányprogramjában gyorsított korszerűsítést kívánt minden területen, exportorientációt, a privatizációt, intézményesíteni a magyar és az EFTA országok kapcsolatát, a közép-kelet-európai országokkal és az átalakuló Szovjetunióval új kapcsolatrendszer kiépítését. Végző célként „az EGK tudományos, technikai, kulturális és oktatási vérkeringésébe” való bekapcsolódást, s az ennek kölcsönhatásaként létrejövő gazdasági stabilitást tartotta (Antall, é.n.:36). Filozófusként hitte, hogy egyrészt szellemi és erkölcsi állapotunkon kell javítani, hiszen „súlyos gazdasági örökségünk egyszersmind szellemi és erkölcsi örökség” (Antall, é.n.:34), és hogy „az ember csak a teljes testi, lelki és szociális jólét állapotában tudja képességeit szabadon kibontakoztatni” (Antall, é.n.:36).

Antall József, a „kamikáze-kormány” miniszterelnöke egy mások által meghatározott játéktérben próbálta békés módon, vér nélkül, új társadalmi-gazdasági pályára állítani az országot. Talán ezért sem akart vagy tudott leterelni teljesen az elődök által előkészített csapásról. Nyomasztotta a felelősség. Ezt egyértelművé tette esküvétele utáni beszédében is (Antall, é.n.:55). „Segélykiáltásai” azonban csak a kormánylapban kaptak teret, még a közszolgálati média is bojkottált interjúkat, információkat (Göncz, Hankiss – Antall konfliktus), vagyis nem érte el az információ a tömegeket.

A médiából egyértelműen kitűnik a hatalmi (és társadalmi) polarizáltság, elsősorban a régi és az új, rendszerváltozásra készülő politikai elit között. Szinte valamennyi új párt nyugati nyitást, piacgazdaságot, reformokat em-

leget. Ebből a szempontból igaza van a N. újságírójának, amikor azt mondja, hogy minden párt ugyanazt a jövőképet vázolja fel, és hasonló stratégiát alkot. Az MSZP és az SZDSZ (valamint az akkor ennek a holdudvarába tartozó FIDESZ) teljes liberalizációt hirdet, és elsődlegesnek a gazdaságot tekinti. Az MDF, FKgP valamint a KDNP a morált, a gondolkodást tartja elsődlegesnek. A sajtó tükrében is látszik, hogy a gazdaság átalakítását a '80-as évek végén egyértelműen már megkezdte az MSZMP, természetesen más gazdasági-társadalmi és morális felhanggal, mint az utódpart és az EKA. A választásokon győztes párt(ok), bár mindannyian teljes politikai és gazdasági változást hirdettek, nem tudtak tabula rasat teremteni, részben a belső, részben a külső politikai-gazdasági környezet miatt. Az 1990-es szabadon választott kormány próbálta egyszerre megvalósítani/levezényelni a komplex átalakítást. Ez azonban nem az elképzelések szerint sikerült, aminek a vizsgálatára, okainak feltárására jelen írás nem vállalkozhat.

Összegzés

Társadalmi-politikai megközelítés

A politikai és gazdasági átalakulással az emberi tényező is megváltozott 1989-1990-ben: a politikus-tömeg kapcsolat helyét a politikus-választópolgár kapcsolat vette át. Újságíróként is könnyebben meg lehetett szólítani a hatalomban lévőket, s a választás évében már egyértelműen szabadabban lehetett kérdezni, sőt, akár provokatív módon is. A médiában megjelenő, egymásnak ellentmondó megszólalások vagy nagyon tudatosan a meglepetés erejére és az információs zavarra építettek, vagy valóban az egyeztetés hiánya jellemezte a nyilatkozatokat, ahogyan az átlagolvasó érezhette. Az akkori politikai és gazdasági erők fokozatosan új nyelvezetet alakítottak ki, amelyhez számunkra újfajta gondolkodásnak is társulnia kellett. Ezt meg kellett tanulni, hiszen az átlagember e kifejezésekkel nem vagy ritkán találkozott korábban, s összefüggéseit nehezen vagy nem is értette. Mondhatnánk, hogy kezelhetetlen információrobbanás jellemezte a rendszerváltás időszakának sajtóját, s bármennyire mélyen foglalkoztak a gazdasági kérdésekkel, ezeket a gyors egymásutánban megjelenő és változó információkat az átlagolvasó képtelen volt megszerezni. Márcsak azért sem, mert bár korábban is az fenntartással, hittel vagy semlegesen kezelték információkat, az értelmezés nem változtatott az általános életvitelen és életérzésen. A rendszerváltást megelőző időszak információi azonban már szükségessé voltak az átalakuláshoz az egyén szintjén is, ezek értelmi feldolgozására

és a mindennapi gyakorlatba ültetésére a nem gazdasági végzettségű vagy nem önálló vállalkozó átlagember nem volt felkészülve.

Ugyanakkor a társadalmi kontextus alapján úgy is lehetne fogalmazni, hogy a sajtó narratíváiban is megtapasztalható a korra jellemző érzelmi, intellektuális, politikai és gazdasági hullámvasút, a gyakori hangulati befolyásolás, ami a változás iránti elkötelezettséget is inspirálta, és aminek a gyorsaságát, ellentmondásait a változás sikerébe vetett euforikus hit tudta elviselhetővé tenni.

Gazdasági megközelítés

Vizsgálódásom előtt feltételeztem, hogy a politikai váltásra készülő pártok ismerték és az állampolgárokkal megismertették az ország gazdasági helyzetét és a nemzetközi környezetet. A sajtóból azonban azt láttuk, hogy – manipulatív módon – a valós számokat és folyamatokat csak az 1989-es év végén, a választások közeledtével hozták nyilvánosságra. Az újonnan alakult pártoknak ugyan volt egy általános víziója hazánk jövőjére vonatkozóan, országunk helyét a nemzetközi gazdaságban csak a választásokra való felkészülés időszakában tudták elképzelés szintjén meghatározni, így apró részletekre bontott gazdasági stratégiával sem készülhettek a kormányzásra. A Gulyás (2014) által a stratégiai vezetés folyamatára felállított modellre vetítve a lapok narratíváit, úgy tűnik, hogy megfogalmazták ugyan a szándékokat és érdekeket, a külső környezetet csak részben ismerték, mély elemzésre adatok és idő hiányában nem kerülhetett sor. A stratégiai akcióválasztásban nem voltak alternatívák, egyetlen út, amit részben mások előkészítettek, és amit a néphangulat egyre erősebben éreztetett: kitörni a szocializmusból, elsősorban politikai téren, morálisan és gazdaságilag. A választások utáni kormány sem tudta maradéktalanul közzétenni elképzeléseit az akkori médiában, ennél fogva a legszélesebb rétegek sem tudtak felkészülni egyéni/közösségi sorsuk további alakítására.

A 30-éves évfordulón mindezek alapján érdemes lenne megvizsgálni a rendszerváltástól napjainkig tartó időszak sajtónarratíváinak változásait és esetleges ismétlődéseit, részben a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok megértése okán, részben a médiaműveltség társadalomra, az egyes médiahasználóra gyakorolt hatása alapján.

Irodalomjegyzék

- A magyar rendszerváltás (Történelem, 8. osztály) [online] (letöltés: 2016. május 22.) https://www.mozaweb.hu/Lecke-TOR-Tortenelem_8-A_magyar_rendszervaltas-102093
- A rendszerváltás évei Magyarországon 1987–1990 [online] (letöltés: 2016. május 29.) http://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/a_rendszervaltas_evei_magyarorszagon
- A rendszerváltoztatás stratégiája (2015) Állampolgári Jogvédő Liga, 2015/09/05 A RENDSZERVÁLTOZTATÁS STRATÉGIÁJA _ Állampolgári Jogvédő Liga [online] (letöltés: 2016. május 22.) <http://civilia.hu/>
- Antall J. (é.n.): Modell és valóság 2. Politikai beszédek (1989 – 1993). Budapest: Antall József Alapítvány, Miniszterelnöki Hivatal Európai Kommunikációs Főosztálya ISBN:9786155559013
- Bene L. (1992): A privatizálás és annak buktatói. Budapest: Prodinform, ISBN: 963-542-428-0
- Benyik M. (2014): Development of capitalism in Hungary after 1990 Közvetéve 2014. szeptember 21. vasárnap [online] (letöltés: 2016. május 27.) <http://www.attac.hu/2014/09/development-of-capitalism-in-hungary-after-1990-2/>
- Bogár L. (2008): A nemzetstratégia társadalomgazdasági alapjai In: *Magyar Nemzetstratégia* 1. (231 – 259) Budapest: Magyar Konzervatív Alapítvány – Püski. ISBN 9789630662024
- Csath M. (2004): *Stratégiai tervezés és vezetés a 21. században*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó ISBN:9789631952513
- Fabry A. (2009): End of the liberal dream: Hungary since 1989. Posted on 30th September 2009. INTERNATIONAL SOCIALISM [online] (letöltés: 2016. május 27.) <http://isj.org.uk/end-of-the-liberal-dream-hungary-since-1989/>
- Gulyás L. et al. (2014): *Stratégiai menedzsment Szun-Ce-tól a „Kék Óceánig”* Szeged: JATE Press ISBN: 9789633152041
- Kádár J. (2001): *A pusztába (sem) kiáltott szó* [online] (letöltés: 2016. június 6.) http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_02_nyar/03_pusztaba_kialtott
- Kulcsár P. (2000): Bevezető In: Dezsériné dr. Major Mária – Kulcsár Péter szerk: *A piacgazdaság 10 éve – hogyan tovább?* Budapest: Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft. Piacgazdaság Alapítvány ISBN 963-03-9950-4

- Lóránt K. (2008): A magyar gazdasági válság háttere, ajánlások a megoldásra
In: *Magyar Nemzetstratégia 1.* (260 – 293) Budapest: Magyar Konzervatív
Alapítvány – Püski ISBN 9789630662024
- Magyar Nemzet 1989. LII. évfolyam
- Mándoki A. (2008): A liberális, globalizálódó gazdasági rendváltás konzerva-
tív megítélése In: *Magyar Nemzetstratégia 1.* (294 – 320) Budapest: Ma-
gyar Konzervatív Alapítvány – Püski ISBN 9789630662024
- Népszabadság 1989. XLVII. évfolyam
- Ripp Z. (2012): Kádár, a bukott In: *Múlt-Kor*, 2012. május 26.[online] (letöltve:
2016. június 7.) http://mult-kor.hu/20120418_kadar_a_bukott?pldx=2
- Romsics I. (2003): *Volt egyszer egy rendszerváltás.* Budapest: Rubicon-Ház
Bt. ISBN:9789632123486
- Új Magyarország I-II. évfolyam
- Ungváry K. (2014): Hungary and the European Union 1989-2014 – a Success
Story?
Oct 28, 2014 [online] (letöltés: 2016. május 27.) <https://eu.boell.org/en/2014/10/28/hungary-and-european-union-1989-2014-success-story>
- Valuch T. (2006): *A „gulyáskommunizmus” valósága*, Országos Széchényi
Könyvtár
- 1956-os Intézet és Oral History Archívum, Utolsó módosítás: 2006. szeptem-
ber 18. hétfő a Rubicon, 2001/10–2002/1. sz. 69–76.o. alapján. [online] (le-
töltés: 2016. május 27.) http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/kadarrendszer/gulyas
- Varga I. (2008): Zsákmánylétünk In: *Magyar Nemzetstratégia 1.* (322 – 358)
Budapest: Magyar Konzervatív Alapítvány - Püski ISBN 9789630662024